CUM NE DEPĂȘIM SUBIECTIVITĂȚILE CÂND STUDIEM TRECUTUL? O INTRODUCERE

Autor: Tudor Vișan-Miu | 12 decembrie 2021

În anul 2004, Neagu Djuvara a publicat eseul *Există istorie adevărată?*, aducând în atenția marelui public probleme de metodologie istorică[1]*, discutate în mediile academice din Occident cu mult timp în urmă[2]. Cititorii români – deja antrenați de polemica deschisă de Lucian Boia când a publicat, în 1997, *Istorie și mit în conștiința românească*[3] – aveau acum în față evidențele unui fapt descurajator: istoriile pe care le citim nu redau un adevăr absolut, ci interpretări asupra unor realități întrucâtva verificabile. Cei care s-ar fi grăbit să proclame că istoria, fiindcă nu este obiectivă, nu este o știință, ar fi ignorat, însă, cheia epistemologică în care trebuie privită problema: istoricii studiază, de fapt, omul, dar sub raportul activității sale într-un timp care ne devine inaccesibil chiar înainte să se manifeste[4]: fostul prezent, trecutul. Ca în orice știință, istoria are la bază cercetarea, are la îndemână o metodologie și are acces la colaborări interdisciplinare. În eseul de față vom discuta despre cum știința istorică își merită acest nume în situațiile în care se pun în slujba ei oameni capabili de acel impresionant efort care antrenează cercetarea științifică în toate formele ei: acela de a nu mai gândi doar ca un individ preocupat de propria-i supraviețuire, ci ca un savant.

1. Ce este, pentru un istoric, o sursă?

Termenul de sursă (sau izvor) este, dacă stăm să ne gândim puțin, de o rezonanță aproape poetică, atunci când îl aplicăm cercetării istorice. Pentru un istoric, orice element care evocă trecutul poate fi o sursă de informații și date. Mai departe, istoria are mijloacele ei particulare de a da unei surse o anumită însemnătate. O sursă poate fi autentică (să aparțină din acel timp istoric), dar realitatea pe care o evocă să fie falsă.

Căutând un exemplu, să nu ne gândim, neapărat, la un autor de memorialistică care a reușit să ne inducă în eroare, fiindcă și un text de lege care nu a fost aplicat se află, în aceeași măsură, în dezacord cu realitatea istorică. O sursă, deci, trebuie văzută ca o urmă palpabilă rezultată la capătul unei activități anterioare și trebuie manevrată în lumina conștientizării faptului că oamenii, de la moment al evoluției lor, nu mai pot fi citiți de către necontemporanii lor cu aceeași claritate pe care o pot avea arheologii când identifică și clasifică oase din preistorie.

2. Cum înțelegem o sursă?

Documentele scrise ne pot pune, de multe ori, probleme mai mari decât urmele materiale ale unor activități umane. Înțelegerea unui document cere un dialog cu textul acesteia, în care istoricul află răspunsurile la întrebările pe care știe să le pună. Cele esențiale – „ce a motivat scrierea lui?" și „ce a avut în minte autorul?" – intră pe un făgaș în care istoricul trebuie să dea dovadă de cea mai rafinată abilitate de a varia perspectivele. Când, la deschiderea cursurilor Universității din București, în 1935, Nicolae Iorga a ținut prelegerea „Adevăr și greșeală în scrierea istoriei", a ridicat, printre altele, și această întrebare: „Noi lucrăm cu mintea noastră, dar ce este mintea aceasta a noastră?"[5]. Iar, în chestiunea în care ne interesează acum, Iorga a răspuns:

„datoria oricăruia care este adevărat istoric este să caute a-și însuși atâtea cunoștințe câte să-i permită a vedea același lucru din toate laturile și potrivit cu toate psihologiile de masă sau individuale care au contribuit la alcătuirea acestui fapt".

Îndemnul este, deci, a înțelege trecutul în lumina faptului că mentalitățile din diferite epoci istorice și civilizații sunt altele decât cele cu care suntem obișnuiți în prezentul și mediul cărora le aparținem.

3. Ce subiecte studiem?

Cercetarea istorică nu pornește de la alegerea surselor, ci a subiectului. În esență, orice aspect al trecutului omenesc poate fi studiat de către un istoric. Înseamnă, asta, că orice merită studiat? Și da, și nu. Un plus de cunoaștere are întotdeauna o valoare, dar nicio cercetare nu trebuie desprinsă de aspectul fundamental: istoria studiază și ne spune ceva despre oameni. Tot Iorga spunea:

„(…) orice lucru, pentru a fi înțeles într-adevăr, trebuie situat. Cărțile nesituate n-au atâta valoare, iar uneori numai o valoare extrem de mică, chiar și atunci când sunt bine gândite și scrise. Ce folos dacă le lipsesc proporțiile care sunt cerute de istorie?".

Un istoric, deci, poate alege orice subiect – dar orice subiect trebuie înțeles nu ca un aspect izolat, ci în vremea și lumea în care s-a situat. O istorie a petrolului românesc[6] n-ar fi mai puțin interesantă decât istoria propriu-zisă a guvernelor României – dar cea dintâi nu poate fi înțeleasă fără a o situa în contextul celei din urmă, iar momentele în

care și reversul a fost valabil le înțelegem tot în lumina celei dintâi.

4. Cum scriem istoria?

Scrierea istoriei trebuie înțeleasă în cel puțin două faze: întâi, istoricul construiește interpretarea sa asupra subiectului ales, trecând-o din mintea lui pe hârtie; apoi, explică interpretarea sa viitorilor cititori. Distincția pe care o facem este relevantă – și ne întoarcem la Neagu Djuvara pentru a înțelege de ce:

În eseul amintit, Djuvara arată că mijlocul prin care istoricul atinge imparțialitatea este *„printr-o succesiune de parțialități*, care-i cer de fiecare dată un uriaș efort de *subiectivitate*”. Iată, deci, că titlul acestui articol trebuie înțeles nu sub semnul nevoii de a elimina subiectivitățile, ci a o depăși – fără a o exclude – pe cea care ne este proprie.

Subiectivitatea implică, de regulă, și emoție. Când scriem istoria, trebuie să ajungem la emoția impersonală, bazată pe empatie cognitivă, gestionată la nivelul cortexului. Emoția personală, condusă de empatia caldă (primară), manifestată în altă parte a creierului (amigdala), îi este îngăduită istoricului atunci când prezintă și povestește[7].

5. Până unde poate merge studiul istoriei?

Rezultatul muncii istoricului este un adevăr parțial, evolutiv. Greșelile pe care le face un istoric pot fi rectificate – așa cum, dintotdeauna, științele au progresat prin remedierea erorilor. Istoria ne poate duce până la un anumit punct; ne spune Djuvara – „o viziune definitivă a trecutului e cu neputință”.

Istoria, fiind o știință umanistă, dedicată înțelegerii fenomenelor singulare, nu îngăduie experimentul și niciun alt mijloc empiric de cunoaștere. În această privință, aliatul ei cel mai bun rămâne biologia – sau, la rigoare, psihologia. Înțelegerea minții omenești – pe care se întemeiază toate acțiunile umane – este fundamentală unui istoric pentru ca, prin metodele sale, să ajute la o înțelegere mai bună a speciei.

În plan adiacent, istoria colaborează cu științele care ajută înțelegerii mediului. Exemplul clasic al unui istoric care merge la locul unei bătălii din trecut, ajutându-se de geografie pentru a reconstitui luptele, poate fi astăzi replicat în cercetări mai avansate, realizate cu ajutorul unor tehnologii noi care permit scanarea spațială (telemetria).

Într-un eseu viitor ne vom referi la capcanele pe care trebuie să le evite un istoric în cercetarea sa. Deocamdată, conchidem cu observația că încheierea pe care o rostește istoricul Adrian Cioroianu la finalul fiecărui episod al serialului „5 minute de istorie” – deja celebra frază „Istoria este cea mai frumoasă poveste” – nu trebuie să ne facă să uităm că în spatele istoriei pe care o citim se află eforturi de gândire care nu ar trebui subestimate.

NOTE

1. * Autorul adresează mulțumiri domnului profesor Șerban Broché pentru discuțiile care au animat elaborarea prezentului eseu. ↑
2. Neagu Djuvara, *Există istorie adevărată? Despre „relativitatea generală" a istoriei. Eseu de epistemologie*, Bucureşti, Humanitas, 2004 (ediţii ulterioare: 2006, 2008, 2009, 2011). ↑
3. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 1997 (ediții ulterioare: 2000, 2002, 2006, 2010, 2011, 2017). ↑
4. Ne referim aici la faptul că momentul pe care îl socotim drept cel prezent este, de fapt, un trecut foarte recent, față de care ne despart câteva milisecunde necesare procesării de către creier a informațiilor colectate de simțuri. ↑
5. Nicolae Iorga, *Adevăr și greșeală în scrierea istoriei. Lecție de deschidere la Universitatea din București*, București, Tipografia Bucovina, 1935. ↑
6. S-a scris o astfel de lucrare: Gheorghe Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, București, Editura Enciclopediă, 1998. ↑
7. Sunt doar două momente când l-am auzit pe Neagu Djuvara suspinând în public: prima dată, când înregistra lectura textului „O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri" și a încheiat evocarea principelui Constantin Brâncoveanu (momentul a fost păstrat în audiobookul difuzat de Humanitas); a doua oară, când l-a evocat pe regele Mihai I, aflând de stingerea sa din viață, pentru a-i urma o lună mai târziu (n. a.). ↑

Imagine: Theodor Aman – „Expertul în artă" (1875); Sursa: MutualArt